

УДК 911:502.7

ФЕСЮК В.О.

КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПРИРОДООХОРОННИХ ФУНКЦІЙ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ РЕКРЕАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ МІСТ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Міста Північного Заходу України традиційно асоціюються з великою кількістю зелених насаджень. Причому це не лише парки, сквери, санітарно-захисні зони промислових підприємств, а й алеї, озеленення вулиць, дворів, живопліт і т.д. Позитивна екологічна роль зелених рослин у місті буде детально проаналізована дещо згодом, а зараз ми детальніше зупинимось на оцінці рекреаційних зон міст. Крім екологічної функції, рекреаційні зони виконують ще й естетичну, психологічно-заспокійливу, відеоекологічну, і, звичайно, рекреаційну функцію. Головна функція комплексних зелених зон міста – забезпечити жителів міста природно-просторовими ресурсами, сфокусувати техногенний простір і зберегти та відновити у межах міста і прилеглий приміській зоні природні ландшафти [1, 2]. На сучасному етапі деякі риси природності серед ландшафтів урбоєкосистем зберегли лише парково-рекреаційні зони і залужені заплави

річок. Але й ці ландшафти, як правило, є вторинними і їх природна стійкість ще нижча, ніж у зональних. Про природну стійкість інтенсивно трансформованих (селітебних) або штучно створених ландшафтів (промислова, комунальна, транспортна та інші види інфраструктури) говорити не доцільно.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Досліджень в цій галузі проводилось відносно мало. Можна відзначити роботи Владімирова В.В. [3], В.П. Кучерявого (2001), Веденіна Ю.А., Грідіна Є.В., Філенкова П.Ю. (1990), Стольберга Ф.В. (2000), а також дослідження авторів [5].

Цілі статті:

- дослідження закономірностей формування елементів комплексної зеленої зони міста – рекреаційних територій;
- аналіз їх сучасного стану та забезпеченості (кількісної та якісної) населення міст рекреаційними об'єктами;
- визначення кола факторів сучасної деградації рекреаційних територій в містах;
- розробка заходів поліпшення стану об'єктів комплексної зеленої зони міст.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед рекреаційних зон м. Луцька найбільшу площу займають (табл. 1): Центральний парк культури й відпочинку ім. Лесі

Таблиця 1.

Характеристика рекреаційних об'єктів м. Луцька

Назва парку	Площа, га	Площа водного дзеркала, га	Тип насаджень	Характер розташування
ЦПКиВ ім. Лесі Українки	100	16*	Зімкнуті лісового типу	Суміжно з автомагістралями
ПКиВ ім 900-річчя м. Луцька	33	1	Одновікові насадження з нерівномірним розміщенням	Суміжно з автомагістралями і житловими районами
Парк Дружби народів	19,5	–	Одновікові насадження з рівномірним розміщенням	Суміжно з автомагістралями, прилягає до ВАТ „Волтекс”
Ботанічний сад ВДУ ім. Лесі Українки	10	<1**	Одновікові насадження з груповим розміщенням	Усередині забудови, поблизу найкрупнішої міської вулиці
Парк на вулиці Потебні	28,5	–	Одновікові насадження з нерівномірним розміщенням	Біля річки, суміжно із житловою забудовою і автодорогою

* – враховуючи р. Стир по всій протяжності парку,

** – русло р. Сапалаївки.

Українки (рис. 1), Парк культури і відпочинку імені 900-річчя Луцька, парк Дружби народів, парк на вулиці Потебні, державний ботанічний сад ВДУ ім. Лесі Українки.

Рис. 1. Центральна алея Парку культури й відпочинку імені Лесі Українки

При аналізі територіальної забезпеченості Луцька природно-просторовими ресурсами рекреаційних об'єктів можна відмітити наступне [5]:

- площа зелених насаджень загального користування в Луцьку становить приблизно 500 га (9,3% території міста), в т.ч. загальна площа парків – 191 га;
- на одного жителя припадає 23 м²/чол. площі зелених насаджень загального користування та 8,8 м²/чол. площі парків;
- кількість відвідувачів коливається від 30 до 140 чол./га;
- жителі міста нерівномірно забезпечені рекреаційними просторами;
- не всі парки відповідають вимогам до облаштування місць відпочинку, до зелених насаджень, призначених для масового відпочинку, оскільки, вони характеризуються незначною видовою різноманітністю деревно-чагарникової рослинності, не всі парки обладнані та впорядковані для культурного відпочинку;
- більшість парків знаходиться в найбільш господарсько-освоєних і трансформованих частинах міста, межують з висотною забудовою, автодорогами з значною інтенсивністю руху транспорту.

Центральний парк культури й відпочинку ім. Лесі Українки знаходиться в центрі міста, вздовж вулиці Глушець, від району Старого міста аж до Київської площі, на заплаві р. Стир. Це найбільший та найстаріший парк. Ще за часів Польщі тут знаходились міські луки. Досі збереглися сліди дренажних каналів, які були збудовані ще в ті часи для осушення заплави р. Стир. Колись у межах парку протікала р. Глушець. Зараз її долина засипана землею, вирівняна і про існування річки тепер нагадує лише міст у районі площі Злуки.

У плані парк являє собою суцільний зелений простір, розбитий алеями. Центральна алея парку веде до пляжу на березі р. Стир. Річка на всій протяжності по території парку обгороджена дамбою. Рослинність парку створена штучно. У структурі біоценозу чітко прослідковується наявність трьох ярусів: високих дерев (ялина, береза, ясен, клен, верба козяча та плакуча, каштан, дуб і т.д.), підліску (молоді деревця липи, ясена; кущі ліщини, бузини і т.д.) та трав'янистого ярусу (тимофіївка, молочай, конюшина, шпориш, осоки, пирій і т.д.). Практично всі представники флори є зональними для м. Луцька.

У межах парку знаходиться значна кількість різноманітних атракціонів,

закладів громадського харчування, дитячі майданчики, зоопарк, дитячо-юнацька спортивна школа “Спартак” і т.д. Територія парку благоустроєна. Уздовж алеї простягаються клумби, стоять лавки, побудовано бесідки, облаштовано місце для літнього лекторію. Це робить парк улюбленим місцем відпочинку лучан та гостей міста.

Парк культури й відпочинку імені 900-річчя Луцька – другий за розмірами та облаштованістю. Побудований на початку 80-х років. Планувалось, що даний парк стане популярним місцем відпочинку та рекреації для мешканців нових мікрорайонів міста (33-го, 40-го, 55-го мікрорайонів). Знаходиться він у межах 33-го мікрорайону міста, в долині р. Сапалаївки та чисельних балок, що прилягають до долини, між вулицями Глієра, Вороніхіна та Спортивною. Русло р. Сапалаївки тут розкопане, поглиблене, облаштований пляж, пункт прокату човнів та катамаранів, дитяча залізниця. В парку знаходиться цілий ряд атракціонів. Але в цілому дана рекреаційна зона благоустроєна суттєво гірше, ніж парк культури й відпочинку імені Лесі Українки.

До природоохоронних об’єктів державного значення в межах м. Луцька належить Державний ботанічний сад ВДУ ім. Лесі Українки (рис. 2). Створення

Рис. 2. Центральна алея державного ботанічного саду ВДУ імені Лесі Українки

його розпочалось в 1977 р., а офіційний державний статус отримав в 1983 р. Розміщується він практично в центрі міста, в долині р. Сапалаївки. Площа його 10 га, причому на цій площі нараховується близько 500 видів різноманітних рослин. Також у ботанічному саду знаходиться дитяча залізниця. На сьогодні сам ботанічний сад перенесений у парк на вул. Потебні [5].

Найбільше тут екзотів із Північної Америки: клен сріблястий, глід м’який, ясени пухнастий та пенсільванський, тополя дельтовидна, туя західна, сумах пухнастий (оцтове дерево), маслинки сріблясті, вишня піщана і т.д. Досить багато рослин із Східної Азії (Маньчжурії, Японії, Камчатки, Сахаліну): кельтерія (мильне дерево), магнолія кобус, кизильники (горизонтальний, притиснений, Даммера), софора японська, барбарис Юліана, хеномелес катавбінський, японська

вишня (сакура), женьшень, елеутерокок колючий (бісове дерево), оксамит амурський, шипшина зморщена, клен маньчжурський, ялиця цільнолиста, лимонник китайський, виноград амурський і т.д.

Парк Дружби народів, парк на вулиці Потебні значно менші за розмірами, молодші за віком і не благоустроєні. Перший знаходиться на передзаводській території ВАТ “Волтекс”, в межах північно-східного виробничого району, в районі з найвищою антропогенною освоєністю в межах м. Луцька.

Парк на вулиці Потебні знаходиться в межах заплави р. Стир. Він теж неблагоустроєний, є місцем неорганізованого (“дикого”) відпочинку мешканців міста з усіма випливаючими звідси наслідками впливу рекреантів на природне довкілля. В свій час були розроблені плани будівництва тут великих благоустроєних рекреаційних зон, але у зв’язку з відсутністю грошей на фінансування будівництва та утримання, вони так і залишились на папері.

Жителі різних районів міста забезпечені парками нерівномірно. В центральній частині міста знаходяться 2 парки (Центральний ім. Лесі Українки, Ботанічний сад ВДУ), в найбільш густозаселеній частині міста, яка до того ж межує з північно-східним виробничим районом (територія 33-го, 40-го і 55-го кварталів), – теж два (Парк 900-річчя Луцька і Дружби народів), то мешканці багатьох районів міста (Вишків, Теремно, Дубнівський, Красне, Вересневе) просто позбавлені парків, як місця озеленення, відпочинку та рекреації.

Окрім парків в Луцьку багато інших об’єктів комплексної зеленої зони міста – скверів (сквер Алмазова, сквер Ворошилова, сквер за ЗАГСом), Меморіал вічної слави (площа зелених насаджень – 5 га), деревна рослинність на заплавах річок (р. Стир вздовж вул. Набережної), лісові масиви в районі КХП-2, Лісництва (вул. Ковельська) тощо [5].

Не менше рекреаційних просторів і на теренах Рівного. Зокрема тут розташовано 6 парків та урочище „Сосонки” (табл. 2). Аналізуючи забезпеченість

Таблиця 2.

Характеристика рекреаційних об’єктів м. Рівного
(за М.О. Клименком і Т.Л. Меліховою, 2001)

Назва парку	Площа, га	Площа водного дзеркала, га	Тип насаджень	Характер розташування
Парк ім. Шевченка	32	10,5	Зімкнуті лісового типу	Суміжно з автомагістралями
Перемоги	14	–	Одновікові насадження з рівном. розміщенням	Суміжно з автомагістралями
Автомолістів	6	–	Поодинокі розміщені дерева	Суміжно з автомагістралями
Молодіжний	6,2	1,0	Одновікові насадження з груповим розміщенням	Усередині забудови
Гідропарк	37	9,9	Напіввідкриті простори зріджених насаджень	Біля річки, суміжно із житловою забудовою
Хімік	23,3	–	Напіввідкриті простори зріджених насаджень із груповим розташуванням	Суміжно із житловою забудовою

території Рівного рекреаційними об'єктами М.О. Клименко і Т.Л. Меліхова (2001) відмічають наступне [4]:

- площа зелених насаджень загального користування в Рівному становить 365 га, в т.ч. загальна площа парків – 132 га;
- на одного жителя припадає 14,4 м²/чол. площі зелених насаджень загального користування та 5,09 м²/чол. площі парків;
- кількість відвідувачів коливається від 50 до 164 чол./га;
- жителі міста неоднаковою мірою забезпечені рекреаційними просторами;
- не всі парки відповідають нормам до зелених насаджень, призначених для масового відпочинку, оскільки, вони характеризуються незначною видовою різноманітністю деревно-чагарникової рослинності;
- площа більшості парків у поперечнику не перевищує 0,5 км;
- розташовані парки переважно у масивах з висотною забудовою, в оточенні автошляхів магістрального типу з інтенсивністю руху понад 500 од./год (в години пік).

Парк ім. Т. Г. Шевченка – найбільший Рівненський загальноміський парк (в діаметрі більше 0,5 км), пам'ятник садово-паркового мистецтва XIX ст. Розташований між вул. Тополева і вул. С. Бандери, з інших сторін оточений житловими масивами. У парку витримані всі норми озеленення. Зімкнуті лісового типу насадження створюють приємний декоративний ефект, забезпечуючи відвідувачам сприятливі умови для відпочинку (рис. 3).

Рис. 3. Одна з алей парку ім. Шевченка в м. Рівному

Вільно розміщені посадки дерев і кущів чергуються з ділянками штучних водних поверхонь і відкритих просторів. На території парку нараховується 90 видів рослин, з них 64 види є інтродуцентами. Парк характеризується найбільшою видовою різноманітністю деревно-чагарникової рослинності, використовується за призначенням. Відмічається найбільша кількість рекреантів у порівнянні з іншими парками, особливо у святкові дні. У зв'язку з цим збільшується антропогенне навантаження на природні компоненти парку, що призводить до розвитку деградаційних процесів на деяких ділянках парку: витоптування,

переушільнення ґрунтів, як наслідок, – хлороз і дехромація дерев [4].

Гідропарк – парк загальноміського значення, основою якого є система штучних озер в заплаві р. Усті. Паркова композиція характеризується вільним розміщенням деревно-чагарникової рослинності, яке поєднується з відкритими лучними просторами. Сусідство із залізницею і магістральною вулицею районного значення С. Бандери створює дискомфортні умови у південній і південно-східній частинах парку на відстані 0,2-0,3 км. Решта території межує з низькою забудовою. Останніми десятиліттям антропогенне навантаження на даний рекреаційний простір посилилося у зв'язку з будівництвом спортивного комплексу, який планується використовувати не за призначенням, що може негативно позначитися на фітоценотичному покриві парку і, в першу чергу, на системі штучних озер. З будівництвом спортивного комплексу спостерігається занепад гідропарку як зони рекреації, який проявляється у зменшенні площі комфортної території для відпочинку рекреантів, розвитком рудеральної рослинності. Крім того з будівництвом спортивного комплексу площа парку зменшилася на третину. третьою важливою причиною погіршення екологічної ситуації в парку є забруднення штучних озер у результаті сповільнення водообмінних процесів з р. Устею, а також у зв'язку з забруднення річки промисловими стоками. Як зона рекреації використовується незначною кількістю жителів, переважно у літній період. Частіше використовується як зелений простір, що сполучає масиви приватного сектору з центральною частиною міста. Парк потребує реконструкції, очищення [4].

Молодіжний парк – утворений внаслідок осушення колишніх низинних боліт заплави р. Усті. В центрі парку створено штучне озеро. Оскільки на заплаві рівень стояння ґрунтових вод дуже високий, а місцевість складена важкий суглинок зі слабою фільтраційною здатністю, відбувається періодичне затоплення приозерної території та її часткове заболочення. В біоценотичному плані спостерігається зміна рослинності вторинної сукцесії первинною – заростання підтоплюваних ділянок представниками роду *Salix*. Даний парк незначний за розмірами і переважно використовується як зелений коридор, а не як зона рекреації [4].

Парк Перемоги – парк-меморіал Вічної слави, розташований на східній околиці міста. При його побудові, як зазначають М.О. Клименко і Т.Л. Меліхова (2001), вдало вибрано ландшафт на хвилястому межиріччі. На сході парк межує із садом, на півдні і заході – з магістральними автошляхами державного значення з інтенсивністю руху автомобілів понад 500 авто/год. Парк занедбаний, потребує реконструкції і оновлення.

Парк „Хімік” – композиційно незавершений. Відносно складний рельєф вимагає проведення озеленення окремими групами з переважанням однієї-двох порід дерев, на фоні лук. Завершеною і сприятливою для відпочинку є лише третя частина парку. Незадіяна територія парку заросла рудерально-злаковою рослинністю і використовується під городи. Схили зазнають водної ерозії та витоупування, понижена частина підтоплена у зв'язку із високим рівнем стояння ґрунтових вод. Парк не відповідає нормам рекреації [4].

Парк Автомобілістів – найменший за розмірами і знаходиться у найгіршому стані. Будівельні конструкції руйнуються, водні об'єкти відсутні, видова різноманітність незначна. Деревя розміщені поодинокі, зрідка невеликими групами, трав'яниста рослинність, в основному представлена синантропними

видами. Захворюваність, всихання деревної рослинності становить 10 % від загальної кількості.

Також у межах Рівного є заповідне урочище “Сосонки”. Створене воно 14 квітня 1994 р. Урочища – це ландшафти, які формуються на основі певної форми рельєфу, розташовуються на однорідному субстраті та об’єднуються спільним напрямком фізико-географічних процесів. Статус заповідного урочища надається без вилучення земельних ділянок у їх власників або користувачів. На території заповідного урочища забороняється будь-яка господарська діяльність, яка може привести до порушення природних екологічних процесів, трансформації природних комплексів, збіднення рослинного та тваринного світу.

Невеличка ділянка урочища “Сосонки” отримала статус заповідної як територія відносно збережених фрагментів природних дубово-грабових, грабово-дубових та осиково-вільхових лісів з рідкісними та малопоширеними видами рослин, мальовничими ландшафтами, а також як місце гніздування багатьох птахів. На території заповідної ділянки виявлено більше 130 видів деревних, чагарникових, трав’янистих рослин. Особливої цінності надають червонокнижні види – гніздівка звичайна та коручка чемерникоподібна. Серед інших цінних видів слід відмітити – агрус відхилений, анемона дібровна, астрагал солодколистий, берези бородавчаста, повисла, жовта, паперова, пухнаста, бруслини бородавчаста і європейська, веснівка двулиста, поронець колосистий, глід колючий, фіалка дивна тощо. В межах урочища розташований Рівненський зоопарк. Урочище, завдяки своєму фіто- та ландшафтному різномайттю, надає йому мальовничості та неповторності. Хоча на сьогодні в урочищі теж не все так безпроблемно. Існує загроза розчленування його на окремі ділянки, знищення біорізномайття, вирубування дерев. Тут потрібно більш жорстко слідкувати за дотриманням режиму заповідності.

Отже, як показує оцінка та аналіз рівненських дослідників М.О. Клименка і Т.Л. Меліхової (1996-2001), найбільш сприятливим і найкомфортнішим рекреаційним простором, який відповідає екологічним, естетичним вимогам і рекреаційним нормам є парк ім. Т. Г. Шевченка. В деякій мірі сприятливими для відпочинку з рекреаційної та відеоекологічної точки зору є Молодіжний парк, Гідропарк та парк Перемоги. Неприятливими для відпочинку є парки „Хімік” та Автомобілістів, оскільки у них не витримані ні відеоекологічні вимоги, ні рекреаційні норми.

Жителі різних районів Рівного теж неоднаково забезпечені природно-просторовими ресурсами. У найкращому стані – жителі центральної частини міста, в межах якої розташовано три парки, в східних і західних районах міста – по 1 парку, а в найгіршому стані – жителі району Боярки–вул. Макарова та масиву Північний, де рекреаційні простори відсутні. М.О. Клименко і Т.Л. Меліхова (2001) зазначають також, що лише рекреаційні простори площею від 20-40 га здатні впливати на мікроклімат міста, на санітарно-гігієнічні умови прилеглих житлових масивів і є головною складовою КЗЗ міста.

Висновки. Аналізуючи сучасний стан рекреаційних територій міст Луцька та Рівного можна прийти до висновку, що всі вони зазнають інтенсивного антропогенного впливу. Більшість їх знаходиться в центрі міста, поряд із промисловими підприємствами, автомобільними дорогами з інтенсивним рухом. Хоча вищезгадані міста (особливо, Луцьк) є одними із найзеленіших міст України (за відношенням загальної площі зелених насаджень до площі міста), але, на нашу думку, парково-рекреаційних зон в межах міст явно не вистачає для організації максимально

якісного та комфортного відпочинку та рекреації жителів та гостей міста. А тому потрібно розширювати мережу парків та скверів, а питання озеленення не зводити лише до благоустрою центральних частин міст (наприклад, пр. Волі в Луцьку).

1. Белкин А.Н. Городской ландшафт. – М.: Высшая школа, 1987.– 111 с. 2. Боговая И.О., Теодоронский В.С. Озеленение населённых мест. – М.: Агропромиздат, 1990. – 239 с. 3. Владимирова В. В., Микулина Е. М., Яргина З. Н. Город и ландшафт (проблемы, конструктивные задачи и решения). – М.: Мысль, 1986. – 238 с. 4. Клименко М.О., Меліхова Т.Л. Довідник екологічного стану м. Рівне. – Рівне: Волинські обереги, 2001. – 144 с. 5. Мольчак Я.О., Фесюк В.О., Картава О.Ф. Луцьк: сучасний екологічний стан та проблеми. – Луцьк: РВВ ЛДТУ, 2003. – 488 с.

In the article there is the question about conformities to the law of forming of recreational objects of cities of North-western Ukraine, their modern state and problems of functioning. The complex of measures is offered for the improvement of the state of complex green belt of cities